

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Історія та культура України»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

**072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (фінансова безпека та
фінансові розслідування)**

за темою №7. Лекція 9: «Українська революція (1917-1920 рр.)»

**м. Харків
2023 рік**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник: завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор історичних наук, професор Греченко В.А.

Розробник:

Завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор історичних наук, професор Греченко В.А.

Рецензенти:

Завідувач кафедри українознавства Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор філологічних наук, професор Чорний І.В.

Професор кафедри історії України ХНУ ім. В.Н. Каразіна, доктор історичних наук, професор Посохова Л.Ю

План лекції

1. Центральна Рада і боротьба за автономію України.
2. Українська держава гетьмана Скоропадського.
3. Директорія УНР .
4. Західноукраїнська Народна Республіка.
5. Політика радянської влади в Україні у 1919 – 1920 рр.
6. Культура України доби Української революції.

Текст лекції

28 лютого 1917 року телеграма комісара Комітету Державної Думи прогресиста О.О. Бубликова офіційно інформувала Київ про падіння самодержавства.

3 березня 1917 року за ініціативи Ради Товариства українських поступовців, при безпосередній участі представників українських соціал-демократичних організацій міста Києва, було порушено питання про створення Центральної Ради як всеукраїнського керівного органу. 7 березня було обрано президію Української Центральної Ради у складі 10 осіб. Головою Ради став М.Грушевський (якого було обрано заочно, з причини перебування у засланні в Москві), його заступником - В.Науменко. 14 березня визначилася мета цього органу – здійснення вимоги „широкої національно-територіальної автономії України у складі Російської демократичної федеративної республіки”. Керівники УЦР підготували і 6-8 квітня 1917 року провели Всеукраїнський національний конгрес. У його роботі взяли участь більш як тисяча делегатів від великих українських колоній Росії, від українців моряків і військових, від різноманітних політичних, економічних та культурних організацій, були широко представлені всі губернії України. У своїх рішеннях конгрес висловив підтримку Тимчасовому урядові та визначив головні завдання: домогтися національно-територіальної автономії України у складі федеративної демократичної Російської республіки; повне забезпечення прав національних 2 меншостей, що проживали в Україні; негайно організувати місцеві органи влади, до яких входили б представники різних національних і соціальних груп населення України; добиватися права на участь у мирній конференції „крім представників воюючих держав і представників тих народів на території яких відбувається війна, в тім і України”, бо тільки „згідно з волею пограничної людності” можна встановити кордони між державами. Наприкінці роботи конгресу були проведені вибори до Центральної Ради. Головою Центральної Ради залишився М.Грушевський. Його заступниками стали В.Винниченко та С.Єфремов. Потім було обрано склад УЦР з 115 (або 118) членів, приблизно, з однакової кількості осіб як від територій, так і від громадських та професійних організацій. 8 квітня, на перших своїх зборах Рада обрала Комітет УЦР у складі 20 осіб (23 червня 1917 р. дістав назву Малої Ради\

Роботою Всеукраїнського Національного конгресу закінчився перший етап Української революції і почався другий – наростання революційного руху в Україні. Конгрес консолідував на національній основі в єдиний блок усі українські політичні партії, групи та громадські організації, зріс авторитет УЦР як верховного органу, центру українського визвольного руху.

10 червня 1917 року Рада прийняла 1-й Універсал, названий „До українського народу на Україні й поза Україною суцього”, який урочисто був прочитаний В.Винниченком на 2-му Всеукраїнському військовому з’їзді. У ньому Центральна Рада проголошувала автономію України. Практичне втілення автономії покладалося на Всенародні Українські збори (Сойм), вибори до якого планувалося провести восени. Першочерговими завданнями Українського Сойма повинні були стати: видання законів, що регулювали б усі сторони життя українського народу і, насамперед, закону про конфіскацію „у власність народу” казенних, поміщицьких, царських, монастирських земель та подальшого їх використання. Документом декларувалася відмова передавати будь-які кошти до центральної казни, а також запроваджувався одноразовий податок на користь Центральної Ради.

Першим практичним кроком на шляху до автономії було сформування 15 червня Генерального Секретаріату – виконавчого органу, який повинен був реалізувати ідеї Універсалу. До його складу увійшло 8 представників УПСР, УСДРП та УПСФ. Очолив Генеральний Секретаріат В.К.Винниченко. Таким чином, всі складові елементи державності – народ, територія і влада – існували вже, при чому влада, як у всіх державах, була поділена на верховну, законодавчу – Центральна Рада і виконавчу – Генеральний Секретаріат. Тимчасовий уряд змушений був шукати вихід зі кризового становища, що склалося. 28 червня до Києва прибула урядова делегація у складі І.Церетелі, О.Керенського та М.Терещенка. У результаті переговорів з керівниками Ради був вироблений текст угоди, який 30 червня на закритому засіданні УЦР був ухвалений і 3 липня оприлюднений, як 2-й Універсал. Другий Універсал відрізнявся від першого не тільки формою, але й змістом. Від самостійних активних дій відхід був разючий. До скликання Всеросійських Установчих зборів Центральна Рада відмовлялася від будь-яких спроб самостійного здійснення автономії, вона мала поповнити свій склад на 30% представниками національних меншин, що проживали в Україні, і у згоді з ними підготувати проекти законів про автономний устрій України та подати їх на затвердження Установчим зборам. Генеральний Секретаріат визнавався крайовим органом управління в Україні, але з його функцій були вилучені військові справи – вони переходили до компетенції Тимчасового уряду, при якому УЦР могла мати свого представника. В Універсалі не визначалася територія, на яку мала поширюватися влада Ради та Генерального Секретаріату. УЦР не визнала Раднарком за центральну загальноросійську владу, засудила жовтневий переворот і 31 жовтня прийняла рішення поширити юрисдикцію Генерального Секретаріату на ті українські землі, які за серпневою інструкцією залишилися поза межами автономії України (на 4

Херсонську, Катеринославську, Харківську, Таврійську (без Криму), Холмську, частину Курської та Воронезької).

3 листопада Генеральний Секретаріат звернувся до українського народу з відозвою в якій заявив, що „Україна повинна бути у складі Федеративної Російської Республіки, як рівноправний, державний елемент”. Ця відозва стала основою 3-го Універсалу, прийнятого на засіданні Малої Ради 7 листопада 1917 року. Документ проголошував утворення Української Народної Республіки, яка ставала частиною федеративної Російської республіки, офіційно проголошеної ще 1 вересня 1917 року. Встановлювались кордони нового державного об’єднання. До її території зараховувались Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська (без Криму) губернії. Щодо Курщини, Холмщини, Вороніжчини і інших суміжних губерній і областей, населених українцями, то їх долю мали вирішити майбутні домовленості. Визначались найголовніші політичні принципи функціонування нової держави: забезпечення свободи слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи і помешкання, можливості використання місцевих мов у відносинах з усіма установами. Крім цього, проголошувалось: скасування приватної власності на поміщицькі, удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі та їх передачу у власність всього трудового народу; встановлення 8-ми годинного робочого дня; запровадження державного контролю над продукцією промисловості; якнайшвидше досягнення миру; скасування смертної кари та амністія політв’язням; зміцнення і поширення прав місцевого самоврядування; надання росіянам, євреям і полякам та іншим народам, що проживали в Україні право на національно-персональну автономію. Універсал проголошував 27 грудня днем виборів до Українських Установчих зборів, а днем їх скликання - 9 січня 1918 року. 5 Проголошення Української Народної Республіки стало визначною історичною подією, яка знаменувала відродження української державності ХХ столітті, завершення важливого етапу розвитку Української революції. 4 грудня 1917 року УЦР отримала від Раднаркому по телеграфу підписаний В.Леніним і Л.Троцьким ультиматум: „Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради”. В цьому документі визнавалося право українського народу на самовизначення, аж до відокремлення від Росії. Визнавалася і сама УНР. Але поряд з цим Центральна Рада звинувачувалась у націоналізмі, проведенні буржуазної антинародної політики. Виходячи зі своїх звинувачень, Раднарком висував ультимативні вимоги до неї. Рада мала відмовитися від спроб дезорганізації загального фронту (йшлося про утворення Українського фронту), не пропускати на Дон чи Урал військові частини, що були противником більшовиків і залишали фронт, припинити обеззброювання більшовицьких загонів Червоної гвардії в Україні та повернути їм зброю. Ультиматум закінчувався прямою погрозою: в разі неприйняття цих вимог протягом 48 годин Раднарком вважатиме Центральну Раду в „стані відкритої війни проти

радянської влади в Росії і на Україні". Генеральний Секретаріат офіційно відхилив ультиматум, охарактеризувавши його вимоги як втручання у внутрішні справи УНР. Того ж дня у Києві почав свою роботу 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад, скликаний за ініціативою більшовиків з метою переобрання УЦР на зразок Рад та проголошення радянської влади. Центральна Рада, яка спочатку мала намір проігнорувати з'їзд, за тиждень до його початку за допомогою „Селянської Спілки” надіслала на місця циркуляр з вимогою направити до Києва делегатів. Водночас Генеральний секретар внутрішніх справ обмежив в'їзд до міста. Як наслідок, Рада зібрала на з'їзд 2000 своїх прибічників, які представляли майже всі регіони України. Таким чином, співвідношення сил різко змінилося. На з'їзді делегатам-більшовикам улаштували обструкцію, стягували їх з трибуни. Голова „Селянської Спілки” М.Стасюк звинуватив 6 організаторів форуму в спробі сфальсифікувати волю українського народу. Оголошений генеральним секретарем М.Поршем текст ультиматуму Раднаркомом Росії делегати розцінили як замах на УНР, а делегати-більшовики не могли дати жодних пояснень цьому документу. Висловивши повну підтримку Центральній Раді, з'їзд вирішив недоцільним переобирати її склад, тому що 9 січня 1918 року мали відбутися Всеукраїнські Установчі Збори, яким УЦР повинна була передати владу. Більшовицька фракція, разом з лівими есерами, кількома українськими соціал-демократами та співчуваючими безпартійними делегатами (всього 124 або 127 осіб) покинула з'їзд і переїхала до Харкова, який 9 грудня був зайнятий російськими військами під командуванням В.Антонова-Овсієнко. У Харкові делегати, які приїхали з Києва, об'єдналися з делегатами 3-го Надзвичайного обласного з'їзду Рад Донецько-Криворізького басейну і провели 11-12 грудня 1917 року 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і частини селянських депутатів. На ньому 200 делегатів представляли 89 рад (із 300 існуючих в Україні) і військово-революційних комітетів, але не було жодного делегата від селянства. З'їзд проголосив Україну республікою Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів (офіційна назва – Українська Народна Республіка), визнав її федеративною частиною Російської республіки. Центральна Рада оголошувалась „поза законом”, всі її накази, закони та розпорядження відмінялися, а натомість поширювалися директиви та декрети Раднаркомом Росії. Було обрано Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) – найвищий державний орган влади у період між з'їздами на чолі з лівим українським соціал-демократом Ю.Медведевим, та сформовано перший український радянський уряд – Народний Секретаріат з 12 „міністрів” на чолі з М.Скрипником. Отже, наприкінці 1917 року в Україні існувало два уряди між якими почалася жорстока збройна боротьба за владу, яку можна кваліфікувати як громадянську війну. 25 грудня В.Антонов-Овсієнко віддав наказ про загальний наступ радянських частин на УНР. 14 січня, оволодівши Бахмачем, М.Муравйов розпочав прямий наступ на Київ, зустрівши опір лише на підступах до Ніжина на станції Крути, де близько 200 студентів і

гімназистів втупили в нерівний бій з радянськими військами. Багато з них загинули та потрапили в полон, де були розстріляні. В ніч з 25 на 26 січня Центральна Рада, разом із залишками свого війська (близько 3000 осіб), покинула Київ. Спочатку вона переїхала до Житомира, а потім – до Сарн. Вранці радянські війська увійшли до міста. Відразу ж М.Муравйов дав по армії наказ „нещадно знищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції”. Внаслідок „червоного терору”, який здійснювався протягом трьох днів, у Києві, за підрахунками Червоного Хреста, загинуло від 3 до 5 тис. мешканців. Розпочався масовий вивіз продовольчих товарів до Росії. Киянам наказувалось писати листи на село до рідних і знайомих з вимогою віддавати хліб більшовикам. 30 січня 1918 року з Харкова до Києва переїхав Народний Секретаріат. Радянський уряд України не проводив самостійної державотворчої роботи, повністю контролювався Раднаркомом Росії. 9 січня 1918 року Центральна Рада прийняла 4-й Універсал, де проголошувалась незалежність і суверенність Української Народної Республіки. На уряд покладалося завдання завершити переговори з Центральними державами і укласти з ними мир. Після встановлення миру передбачалося демобілізувати армію і замінити її міліцією; перевести підприємства з воєнного на мирний стан; навесні роздати всю землю селянам; взяти під суворий контроль банки; ввести монополію на виробництво і торгівлю залізом, тютюном, вугіллям та іншими товарами. Генеральний Секретаріат перейменували у Раду Народних Міністрів (РНМ). В Універсалі йшлося про необхідність найближчим часом скликати Українські Установчі збори, які б схвалили Конституцію УНР та остаточно вирішили питання про федеративний зв'язок з Росією.

Таким чином, 4-й Універсал, який проголосив незалежність УНР, став юридичною підставою для Ради виступати на міжнародній арені самостійно. Наприкінці січня 1918 р. уряди Німеччини та Австро-Угорщини остаточно визначилися щодо платформи майбутньої угоди з УНР і наполягали на її скорішому підписанні. В ніч на 27 січня 1918 року мирний договір було підписано. Брестський мирний договір складався з 10 статей. Він скасовував військовий стан між воюючими сторонами, визнавав незалежність УНР і визначав її кордони. Сторони відмовлялися від взаємних претензій і контрибуцій, встановлювали дипломатичні зносини та економічні зв'язки. Оскільки територіальні претензії української делегації зачіпали інтереси Австро-Угорщини, представники обох країн підписали таємний декларацію, згідно з якою до 20 липня райони Східної Галичини, де переважало українське населення, мали бути об'єднанні з Буковиною в єдиний коронний край у складі Австро-Угорщини. 18 лютого 1918 року було укладено військову конвенцію УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Вона стала правовою основою для введення союзницьких військ в Україну. Поділивши Україну на зони впливу, німецькі та австрійські частини (всього 450 тис. вояків) ввійшли на її територію. Почалося вигнання радянських військ з УНР і вже 9 березня Центральна Рада повернулася до Києва. 12 лютого 1918 року

був затверджений Малою Радою герб УНР, яким став тризуб – „знак Київської держави часів Володимира Святого”. 22 березня було ухвалено прапор Української Народної Республіки. Щодо нього вживались терміни і „синьо-жовтий”, і „жовто-блакитний”. На самому полотнищі жовте поле розташовувалось зверху, а синє (блакитне) – знизу. Тобто сучасний державний прапор України – це не прапор доби УЦР, а прапор, затверджений гетьманом П.Скоропадським. 29 квітня 1918 року Центральна Рада (в останній день свого існування) ухвалила Конституцію УНР. Вона включала 8 розділів і 85 статей. Основний Закон наголошував на суверенності, самостійності та незалежності УНР, територія якої проголошувалась єдиною та неподільною. Гарантував демократичні права, зокрема активне і пасивне виборче право для всіх громадян, що досягли 20 років. Подвійного громадянства не допускалось. В основу формування вищих органів влади було покладено принцип розподілу органів влади. Вищу законодавчу владу в державі мали здійснювати Всенародні збори, які обирались загальним, рівним, безпосереднім, таємним і пропорційним голосуванням; виконавчу – Рада Народних Міністрів; судову – Генеральний суд. Самоврядування на місцях належало виборним радам та управам громад волостей та земель. Конституція визначала порядок роботи органів державної влади та управління, а також умови, за яких запроваджувалося тимчасове обмеження громадських свобод. В Конституції не йшлося про герб, гімн, прапор країни, про основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики, формування органів прокуратури та ін. Проте вона мала демократичний характер, створювала міцну правову основу держави, фундамент для всього законодавства УНР. У дію Конституція не вступила, оскільки день її ухвали став останнім у діяльності УЦР. Незважаючи на те, що Центральній Раді вдалося знову повернутися до влади, вона не мала підтримки серед широких верств населення з різних причин: • великих промисловців та землевласників, а також кайзера Німеччини відлякували соціалістична орієнтація і соціалістичний склад ЦР (націоналізація землі, 8-годинний робочий день); • зрусифіковану частину населення не влаштовував національний характер влади; • національно-демократичні кола і пробільшовицькі елементи (тут їх позиції співпадали) – підтримка ЦР німецької окупації і пограбування України; • значна частина населення була незадоволена тим, що ЦР не могла “навести порядок”; німецька окупаційна влада була незадоволена політикою “прихованого саботажу” з боку ЦР, що не давало їй можливості швидко і регулярно вивозити награвовані в Україні продукти і сировину. У останні 2 місяці свого існування Центральна Рада з державного органу перетворилася фактично в дискусійний клуб, у засіданнях якого брали участь не більше 40 чол. В результаті дії всіх цих сил Центральна Рада не змогла утриматись при владі. Опозиційні їй сили вирішили створити міцну авторитарну владу, надавши їй, за історичною аналогією, форму гетьманату. На це була згода і німецького командування.

2. 29 квітня 1918 р. на з'їзді хліборобів (6500 делегатів) було обрано

гетьмана України, яким став Павло Скоропадський, нащадок гетьмана України часів Петра I Івана Скоропадського. Йому в цей час виповнилося 45 років, в минулому він був ад'ютантом царя Миколи II. Гетьман оголосив про встановлення "Української Держави" (на відміну від "Української Народної Республіки" Центральної Ради). В перший день свого правління Павло Скоропадський обнародував два документа: "Грамоту до всього Українського народу" та "Закон про тимчасовий державний уряд України." Замість назви держави "Українська Народна Республіка" було встановлено нову – "Українська держава". В "Законах" у спеціальному розділі "Про гетьманську владу" були розписані прерогативи П. Скоропадського. Очоливши гетьманат, він зосередив у своїх руках усю повноту влади. Йому належала верховна виконавча влада. Він затверджував склад Ради міністрів та інших урядовців. Гетьман визначав основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики, був головнокомандувачем української армії і флоту, мав право на оголошення воєнного чи особливого стану та помилування засуджених. Більше того, гетьман уособлював не тільки виконавчу, а й законодавчу владу, саме він "стверджував закони і без його санкції ніякий закон не міг мати сили." Парламент же "Законами про тимчасовий устрій України" взагалі не передбачався. Однак гетьман виконував свої функції в обсязі, окресленому цим актом, тільки тимчасово – "до вибрання Сейму і відкриття його діяльності". Гетьманська адміністрація зробила важливі кроки в напрямі організації майбутньої української армії. У створеному воєнному міністерстві діяли головне артилерійське, головне інтендантське і головне інженерне управління. Було створено Генеральний штаб. До збройних сил намагалися залучати лише тих громадян, які продемонстрували "безумовну відданість ідеї незалежної України". Влітку 1918 р. в армії України було введено погони та військові звання, затверджено текст урочистої присяги на вірність гетьману, забезпечено перехід до схеми підготовки офіцерів: кадетський корпус – загальна козацька військова школа – Академія Генерального штабу. До армії було залучено 202 генерали, та оскільки більшість з них, як і старших офіцерів, була русифікована, виникло небезпечне розходження між принципами військового будівництва й суб'єктивними настроями офіцерства. 18 травня 1918 р. приймається Закон про Державну варту – так за часів гетьманщини почала називатися міліція. Вона підпорядковувалася безпосередньо старостам. На рівні губернії варту очолював помічник–інспектор Державної варти, а на рівні повіту – начальник повітової Державної варти. за законом один вартовий мав припадати на 400 осіб населення. За часів гетьманату було налагоджено грошовий обіг, вдосконалено грошову систему, створено державний бюджет й українську валюту (гривню), відкрито кілька українських банків, засновано нові акціонерні компанії, відроджено промислові підприємства та біржі. Особливих успіхів гетьманський уряд добився на терені освіти, науки та культури (в ці сфери державної діяльності окупанти не втручалися). Було відкрито близько 150 українських гімназій. Запроваджено вивчення

української мови, історії, географії України, історії української літератури. Вийшло з друку кілька мільйонів примірників українських підручників. 6 жовтня 1918 р. в Києві відкрився перший Державний український університет, а 22 жовтня – другий український університет у Кам'янці–Подільському. У Київському, Харківському й Одеському російськомовних університетах почали працювати кафедри української мови, літератури, історії і права. Було засновано широку мережу загальнокультурних закладів та установ (Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Українська національна бібліотека, Український театр драми та опери, Українська державна капела, Державний симфонічний оркестр тощо). 24 листопада 1918 р. відкрито Українську Академію Наук. Її президентом став видатний учений 55-річний В. Вернадський. У той же час у своїй внутрішній політиці П. Скоропадський відмовився від соціалістичних ідей Центральної Ради. Розпочалося масове повернення поміщиків і капіталістів в Україну. Їм поверталися землі, маєтки, заводи і фабрики, виплачувалася компенсація за збитки, яких вони зазнали за Центральної Ради. На промислових підприємствах збільшувалося тривалість робочого дня до 12 годин, заборонялися страйки (за участь в страйках ув'язнення до двох років, великі штрафи). Одночасно почався наступ на революційні завоювання: закривалися опозиційні органи преси, державна варта громила неслухняні профспілки, лютувала цензура, обмежувалися політичні свободи. Свою діяльність гетьманські установи узгоджували з окупаційною владою, яка, в свою чергу, грабувала Україну. Ешелонами відправлялися у Німеччину зерно, м'ясо, мед, промислове устаткування. За квітень-листопад 1918 р. з України в Німеччину й Австрію було вивезено 95976 коней, 105542 туші яловичини, 66809869 кг цукру, 3329403 кг олії, 1213961 кг риби і т.д. Гетьманат П. Скоропадського мав дипломатичні та консульські зносини з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Литвою, Фінляндією, Грузією, 13 Голландією, Іспанією, Болгарією, Польщею, Данією, Норвегією, Швецією, Швейцарією, Туреччиною та іншими державами. Українську державність де-факто визнали більше 30 країн світу. Отже, за часів гетьманства Україна стала не тільки об'єктом, а й повноцінним суб'єктом міжнародного права. 14 листопада 1918 р. П. Скоропадський оголосив грамоту про федерацію з майбутньою не більшовицькою Росією. 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся влади на користь уряду. Того ж дня війська Директорії вступили до Києва. Падіння гетьманату було обумовлено, перш за все, його вузькою соціальною базою. Спроба П. Скоропадського відновити на селі старі дореволюційні порядки привела до того, що селянство – найчисленніша верства населення України – не стало опорою влади гетьмана. Не додавало авторитету гетьманській державі й відродження архаїчних форм організації суспільного життя. Гетьманат П. Скоропадського створював враження опереткової державності, ширми для австро-німецького всевладдя. Фактично влада в Україні була в руках окупаційних військ. Але, попри всі об'єктивні труднощі існування, гетьманат П. Скоропадського

залишив значний слід в історії української державності.

3. 13 листопада на таємному засіданні опозиційного гетьману міжпартійного блоку “Українського національного союзу” розглядалося питання про збройний виступ проти П. Скоропадського. Для керівництва повстанням було обрано Директорію до складу якої увійшли: соціал-демократ В. Винниченко (голова); соціал-демократ С. Петлюра, головний отаман республіканських військ; професор геології Київського університету, есер Ф. Швець; соціаліст-самостійник, адвокат О. Андрієвський; голова профспілки українських залізничників, безпартійний А. Макаренко. 19 грудня до Києва урочисто вїхала Директорія. 26 грудня вона опублікувала свій програмний політичний документ – Декларацію, в якій проголошувала ліквідацію гетьманського режиму й відновлення незалежної Української Народної Республіки. Директорія обіцяла знищити 14 поміщицьке землеволодіння, скасувати всі реакційні закони, запроваджені урядом Української держави, відновити восьмигодинний робочий день, установити “трудова владу”, провести вибори до Трудового конгресу, якому й належатиме вища законодавча влада. Розпочався третій період новітньої історії української державності. 2 лютого 1919 р. Директорія змушена була під ударами збройних формувань радянської Росії залишити українську столицю.

4. Поразка Четвертого союзу у першій світовій війні активізувала національно-визвольний рух на землях Австро-Угорщини. Лідери політичних партій, греко-католицького духовенства і студентства утворили 18 жовтня 1918 р. у Львові Українську Національну Раду (УН Раду). Її головою (президентом) був обраний голова Української парламентарної репрезентації (парламентської фракції українських депутатів в австрійському парламенті) адвокат Є. Петрушевич. Нове представницьке утворення негайно приступило до активної діяльності. В ніч з 31 жовтня на 1 листопада майже 1,5 тис українських вояків на чолі з сотником Українського Січового стрілецтва Д. Вітовським оволоділи стратегічно важливими об’єктами міста. На львівській ратуші було піднято блакитно-жовтий прапор. 9 листопада 1918 р. на засіданні УН Ради була визначена офіційна назва держави – Західноукраїнська Народна Республіка. До її складу, крім Східної Галичини, увійшли Північна Буковина та українські повіти Закарпаття. Назва держави, її територія і кордони закріплювалися у затвердженому УН Радою 13 листопада “Тимчасовому Основному законі” про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії. У зазначених кордонах молода республіка займала територію майже 70 тис. кв. км, а населення налічувало майже 6 млн. 15 осіб. Гербом ЗУНР став Золотий Лев на синьому тлі, а прапором – блакитно-жовте знамено. Після того, як Львів захопили польські військові частини, УН Рада переїхала до Тернополя. Тут в грудні 1918 р. були створені нові постійні комісії УН Ради – зовнішніх зносин, військових справ, фінансова, земельної реформи, освіти та ін. 9 червня 1919 р. політична ситуація змусила Президію УН Ради оголосити Є.

Петрушевича диктатором ЗУНР. Це було зроблено с метою повної централізації влади як законодавчої та виконавчої, так і військової. 22 січня 1919 р. на Софійському майдані відбувся акт соборності. У присутності більше 40 тисяч людей було проголошено Універсал: “Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Ужгородська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. 23 січня 1919 р. Акт злуки був одностайно ратифікований сесією Трудового конгресу, що відкрився у Києві. Президент ЗУНР Є. Петрушевич став членом Директорії УНР. Однак злука ЗУНР і УНР мала скоріше декларативний, символічний ніж державо–правовий характер і до справжнього об’єднання справа не дійшла, оскільки і ЗУНР і УНР втрачали у цей час позицію за позицією, територію за територією. Сторони, що об’єднувалися, не мали достатньої кількості державотворчих сил, щоб вистояти в складних тогочасних умовах. До того ж надто полярним виявилось політико–ментальне середовище в цих регіонах. Відносини між урядами УНР і ЗУНР ускладнювала й міжпартійна боротьба. Якщо до складу Ради народних комісарів УНР переважно входили представники соціалістичних партій, то в уряді ЗУНР більшість мали члени ліберально–поміркованої національно-демократичної партії. Не сприяли об’єднанню і чвари лідерів обох державних утворень. Так, після оголошення Є. Петрушевича диктатором ЗУНР, Директорія, не визнавши законність цього акта, вивела його зі свого складу. Серйозні розбіжності були викликані й різними зовнішньо–політичними пріоритетами. Як зраду сприйняли галичани переговори С. Петлюри з Польщею. Наприкінці 1919 р. президент ЗУНР Є. Петрушевич Акт злуки денонсував. Було введено власну валюту – гривні і карбованці. У відповідь на революційні вимоги селянства УН Рада створила спеціальну комісію для опрацювання земельного закону. Він був прийнятий 14 квітня 1919 р. Згідно з законом поміщицькі, монастирські, церковні землі, а також землі різних установ націоналізувалися. Вони переходили у так званий “земельний фонд” держави, якій розподілявся обласними, повітовими і громадськими комісіями. Розподіл землі відкладався на невизначений строк. Стаття 18 закону окремо передбачала, що “наділення землею не може бути розпочато до закінчення війни і повернення жовнірів і полонених додому”. Отже, фактично йшлося про зволікання земельної реформи. Основною мовою в усіх державних школах стала українська, але за національними меншинами визнавалось право “на школу рідною мовою”. Другий закон утверджував державність української мови. Водночас національним меншинам дозволялось користуватися своєю рідною мовою у взаємовідносинах “з державними властями та урядами, публічними інституціями й державними підприємствами”. Спочатку в створену Українську галицьку армію (УГА) входило 12 бригад, 11 з яких мали місцеве походження – Коломийська, Бережанська, Золочівська, Сокальська, Равська, Львівська і т.д. У другій половині 1918 р. УГА налічувала 25 тисяч чоловік. Закарпаття після проголошення незалежності Угорщини (16 листопада 1918

р.) увійшло до її складу. Проте на початку 1919 р. Чехо-Словаччина захоплює західну частину краю, а Румунія – південно-західну. 21 січня 1919 р. в м. Хуст, окупованому чеськими військами, було скликано Закарпатські всенародні збори. В них взяли участь 420 представників від 175 міських і сільських громад. Обговорювались 4 пропозиції щодо перспектив приналежності краю: залишити у складі Закарпаття; передати Чехо-Словаччині; передати ЗУНР; приєднати до Радянської України. За Сен-Жерменським мирним договором 1919 р. Закарпаття перейшло до Чехо-Словаччини.

5. Відразу ж після падіння радянської влади в Україні навесні 1918 р., більшовики почали наполегливу роботу по її відновленню. В зимку 1919 р. радянська влада була відновлена на переважній частині території України, яка 6 січня згідно з декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду дістала назву “Українська Соціалістична Радянська Республіка” (УСРР). Юридичне оформлення радянської державності в Україні відбулося 10 березня 1919 р., коли III Всеукраїнський з’їзд Рад (6–10 березня 1919р.) прийняв першу Конституцію УСРР. У першому розділі Конституції УСРР 1919 р. проголошувалося, що “Українська Соціалістична Радянська Республіка є організація диктатури працюючих і експлуатованих мас – пролетаріату та найбіднішого селянства над їх віковичними гнобителями і експлуататорами – капіталістами та поміщиками”. Визначалися основні завдання диктатури пролетаріату – здійснення переходу від експлуаторського ладу до соціалістичного суспільства. У Конституції було зафіксовано цілковиту солідарність УСРР з існуючими радянськими республіками та її прагнення “вступити з ними в найтісніше політичне об’єднання”. Найвищим органом влади Конституція оголосила Всеукраїнський з’їзд Рад, а в період між з’їздами Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад (ВУЦВК), який утворювався з’їздом і звітував перед ним. ВУЦВК формував уряд – Раду Народних Комісарів України (РНК УСРР). В організації та діяльності Всеукраїнських з’їздів Рад, ВУЦВК і РНК УСРР не було поділу на гілки влади. Навіть РНК УСРР мав право видавати закони. Це було явно не демократичне рішення. Конституція закріплювала організацію радянської влади на місцях. Її органами були міські та сільські Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів й обрані ними виконкоми, а також губернські, повітові та волосні з’їзди Рад та їх виконкоми. Найважливішим завданням місцевих Рад було проведення в життя рішень центральних органів влади і управління. До літа 1920 р. більшовики усунули з політичної арени всі інші партії і КП(б)У фактично перетворилася на монопольну державну структуру. Рішення Політбюро ЦК КП(б)У завжди передували ухвалам ВУЦВК і РНК УСРР. Відбулася підміна виборних органів апаратними структурами більшовицької партії. З приходом більшовиків до влади в Україні поступово втілювалась в життя політика “воєнного комунізму”. Прикметною ознакою цієї політики була сувора централізація політичного й економічного життя країни. Політика “воєнного комунізму” включала: прискорену націоналізацію

промисловості; згортання товарно–грошових відносин; заборону свободи торгівлі; запровадження карткової системи розподілу продуктів; мілітаризацію народного господарства; встановлення державного контролю за виробництвом; введення продовольчої розкладки. “Воєнний комунізм”, як модель державного регулювання економіки, мав подвійну природу. З одного боку, надзвичайні соціально–економічні заходи були викликані умовами громадянської війни, з іншого – його реалізація на практиці стала спробою переходу від буржуазної формації до комуністичної. 6. Українська революція 1917 р. відкрила певні реальні можливості для відродження української мови і школи.

Вже в березні 1917 р. були зроблені розпорядження про навчання українською мовою в початкових школах і дано дозвіл на відкриття двох державних українських гімназій та чотирьох кафедр українознавства в університетах. 19 Значну увагу Генеральний секретаріат народної освіти приділяв проблемам вищої школи. Реорганізація вищих навчальних закладів могла здійснюватися двома шляхами: 1) українізація існуючих університетів та інститутів через відкриття паралельних курсів українською мовою; 2) заснування нових українських вищих шкіл. 5 жовтня 1917 р. відбулося урочисте відкриття першого Українського Народного університету в Києві. Було відкрито три факультети: історико- філологічний, фізико-математичний, юридичний, а також підготовчі курси. На початку листопада 1917 р., коли закінчилося прийняття студентів і курсистів, їх загальна кількість складала 1370 осіб, з них на підготовчих курсах — 570, на факультетах — 800, а саме: на історико-філологічному — 420, фізико-математичному — 140, юридичному — 240. Склад студентів був дуже різноманітний: студенти вищих шкіл Києва та інших міст, курсистки, галичани, випускники середніх і вищих шкіл, народні учителі. Як і перші українські гімназії, Народний університет не мав власного приміщення, заняття проводились в аудиторіях університету ім. св. Володимира. Наступним кроком на шляху створення нових вищих шкіл було відкриття 7 листопада 1917 р. Педагогічної академії в Києві. Діяльність академії розпочалася з відкриття однорічних педагогічних курсів для підготовки учителів українських середніх шкіл, які б викладали предмети українознавства, в першу чергу, українську мову та літературу. Дійсними слухачами були люди з вищою освітою та випускники педагогічних інститутів, вільними — студенти останніх курсів вищих шкіл і учительських інститутів, а також випускники учительських семінарій. На початок роботи академії було зараховано 50 дійсних слухачів з вищою освітою. 22 листопада 1917 р. була відкрита Академія мистецтва — перша вища художня школа в Україні. Головним завданням Академії її організатори вважали піднесення національного мистецтва до світового рівня, виховання покоління митців, які зможуть здійснити це завдання. Дійсними студентами могли бути випускники середніх художніх шкіл, всі останні — вільними 20 слухачами. На утримання Академії було виділено, починаючи з 1918 р., кошти в сумі

98,2 тис. крб. Важливою подією в культурному житті України того часу став початок роботи другого Українського Народного університету 21 квітня 1918 р. у Полтаві. Ініціатива заснування належала місцевій «Просвіті», запис розпочався у лютому 1918 р. на два факультети: історико-філологічний і економіко-правничий. Деякі кошти на утримання дала «Просвіта», крім того, було зроблено приватні пожертвування, поступала плата від слухачів (30 коп. за лекцію). Справу Центральної Ради в галузі розвитку української освіти, науки і культури продовжив уряд Української Держави гетьмана Петра Скоропадського, який прийшов до влади 29 квітня 1918 р. Слід відзначити, що загальна ситуація у сфері освіти тоді була такою ж, як і за доби Центральної Ради. Українізація освіти зіштовхувалась з опозицією. Початкові школи досить легко переходили на українську мову навчання, якщо були забезпечені учителями, які могли викладати цією мовою. Тому велика увага зверталась на підготовку вчителів, які могли викладати українською мовою в учительських семінаріях. Значно складнішою була ситуація в середніх школах, особливо у великих містах. Тут значний прошарок населення складали росіяни, євреї, інші національні меншини, зрусіфіковані українці. Вони складали більшість у батьківських комітетах шкіл і серед педагогів. Намагаючись уникнути конфліктних ситуацій, гетьманське міністерство освіти, за прикладом міністерств Центральної Ради, вважало за краще засновувати нові українські гімназії, ніж українізувати російські. За Центральної Ради в Києві було три українські приватні гімназії. В 1918 р. їх прийнято на державні кошти. Протягом літа того ж року відкрито 54 українські гімназії не тільки в містах, але й по деяких селах, а наприкінці гетьманської доби їх було в Україні близько 150. У гімназіях, що залишилися з російською мовою навчання, введено як обов'язкові предмети українську мову, історію та географію України та історію української літератури. На рівні початкової школи було випущено кілька мільйонів примірників україномовних підручників, якими користувалися в школах України ще й через 10 років, засновано кілька великих видавництв, які випускали українські видання в нечуваному до того числі примірників. 6 жовтня 1918 р. урочисто відкрито в Києві перший Державний Український Університет, а 22 жовтня — другий Український Університет у Кам'янці-Подільському. В цей же період започатковано Державний Український Архів, в якому мали бути зосереджені документи історії України, перевезені з архівів Москви та Петрограду, засновано національну Галерею мистецтва, Український історичний музей та Українську національну бібліотеку, фонд якої швидко зростає. Наприкінці 1918 р. у ній налічувалось понад 1 млн книг, серед яких багато унікальних. За кількістю та якістю книг Українська Національна Бібліотека могла конкурувати з кращими бібліотеками Європи. Великою заслугою гетьманського уряду слід вважати заснування 24 листопада 1918 р. Української академії наук, потреба в якій була дуже нагальною. Академія мала три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний та соціально-економічний. Президію та перших академіків (по три на відділ) призначив

уряд, а інших членів мали обирати академіки. Першим президентом запропонували бути М. Грушевському, але він відмовився, тому призначили видатного вченого зі світовим ім'ям, 55-річного професора хімії Володимира Вернадського. До культурних досягнень Гетьманської держави слід додати заснування Українського театру драми та опери, Української Державної капели, Державного симфонічного оркестру тощо. В ЗУНР активно здійснювалась перебудова системи народної освіти. У законі про основи шкільництва публічні школи оголошувались державними, а вчителі ставали державними службовцями, за рішенням освітніх органів дозволялось засновувати приватні школи; українська мова стала основною в усіх державних школах; за національними меншинами — поляками та євреями визнавалось «право на школу в рідній мові». Спеціальним законом націоналізовано українські приватні гімназії і учительські жіночі семінарії. Реорганізовувалась і розширювалась мережа спеціальних і фахових шкіл. При цьому особлива увага приділялась вивченню української мови, математики, історії, географії України та інших слов'янських земель. За бажанням учнів викладались також польська, німецька та інші мови. Педагоги зобов'язані були скласти професійну присягу на вірність Українській Народній Республіці. У тяжкі для розвитку мистецтва роки Громадянської війни одним з найоперативніших і найактуальніших видів мистецтва була плакатна графіка. Вона дуже рельєфно віддзеркалювала строкату картину боротьби і зіткнення різноманітних поглядів, гострих дискусій. Кращі плакати цього періоду відзначаються актуальністю, різноманітністю художніх прийомів. Творці плаката зробили великий поступ в освоєнні специфіки плакатної форми, вносячи своє, національне її розуміння. У багатьох плакатах спостерігається намагання глибше відбити особливості народного характеру, знайти характерний типаж, підкреслити національне в одязі, засобах художнього виразу. Такими є плакати, створені І. Падалкою і Т. Бойчуком. Поряд з поширеними формами агітаційно-закличного плаката з'являється плакат пропагандистський, розповідний, який вміщував у собі цілу серію окремих сюжетних картинок, об'єднаних однією загальною темою. Такі плакати розвивали традиції народного лубка. Окреме місце займають плакати-портрети, що їх видавали з відповідними політичними текстами і закликами. Серед них високими художніми якостями відзначається плакат-портрет роботи В. Єрмілова «Іван Франко» з творчим використанням народного орнаменту. У 1919 р. в Харкові почали виходити плакати «УкРОСТА». Поєднання образного змісту з народною пісню, приказкою чи віршованим текстом робило їх актуальним і дійовим засобом політичної агітації. Національно – демократична революція 1917–1920 рр. стала однією з найбільших вершин в національному поступі нашого народу. Це був час відродження і консолідації української нації, формування і становлення національно-державних інститутів, зростання національної свідомості. Центральна Рада, гетьманщина, ЗУНР, Директорія – важливі сходишки у створенні незалежної України. Період українських визвольних

змагань 1917 – 1920 рр., поєднавши національно–визвольний і державницький аспекти, за масштабами та гостротою політичної боротьби не має аналогів у вітчизняній історії. У ці роки українська демократична державність зуміла заявити по себе на повний голос. Однак наприкінці 1920 р. процес національно–державного відродження був перерваний перемогою радянської влади на більшій частині території України (спорадичні повстанські виступи впродовж 1921 р. не могли змінити цілісності встановленої державної системи, сутності її функціонування) і окупацією західноукраїнських земель Польщею, Румунією, Чехословаччиною. В Україні, як і в Росії утвердилася воєнно–більшовицька партійна диктатура, яка заклала підвалини жорстокого тоталітарно–репресивного режиму. Але хоча революція в кінцевому підсумку зазнала невдачі, в українська державність була ліквідована, багатий та повчальний досвід тієї вікопомної доби має велике не лише науково – пізнавальне, а й практично–політичне значення. Основний урок подій 1917 – 1920 рр. в Україні полягає в тому, що успіх боротьби за державне відродження міг бути досягнуто лише за умови згуртованості усього народу. Але соціальна база революції виявилася надто вузькою. Провідником ідеї творення власної держави стала нечисленна українська інтелігенція. Вона переважно спиралася на розпорошене і політичне непідготовлене селянство, яке, у свою чергу, легко пасувало перед демагогічними обіцянками більшовиків. Настрої останніх здебільшого виражав пролетаріат міст, а великі землевласники та промисловці були білогвардійської орієнтації. До того ж лідери нації не вирішували оперативно нагальні соціально–економічні проблеми, що сприяло б розширенню соціальної бази революції. Серйозною вадою революції стала відсутність чіткої програми побудови національної держави всередині українського проводу. Зокрема Українська держава П. Скоропадського базувалася на поєднанні і монархічних, і республіканських, і демократичних засад. Не мали чіткого уявлення куди вести народ (чи до соціалізму, чи до демократичної держави) політичні діячі УНР. Надзвичайно шкідливим для національної справи було протистояння соціальних, національних і політичних прошарків, груп і партій, які так чи інакше виступали за державне відродження України. Окремі політичні потоки не злились в одне спільне державницьке річище, тому існувало, а часом і конфліктувало кілька державних формувань української революційної хвилі – УНР, УСРР, Гетьманат, ЗУНР. . Помилкою провідних діячів українського проводу була переоцінка зовнішніх сил, як опори в боротьбі за незалежність. Після вибуху революції 1917 р. Україна опинилася в центрі боротьби великих держав. Всі ці сили переслідували власні інтереси, часто протилежні інтересам українського державно – національного руху. Тому, якою б не була вага зовнішніх чинників та сил у державотворчому процесі, опору слід завжди шукати всередині країни. Проте попри за все, боротьба за українську державність в 1917 –1920 рр. не пройшла безслідно. Головним її здобутком стало відродження у свідомості мас ідеї самостійної державної традиції, яка викристалізується в наступних

поколіннях.